

HALİD ZİYA UŞAKLIGİL'İN ANILARININ GÜNCEL BİR YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Nur Özmel Akın*

Özet: Anı, bir edebiyat türü olarak yaşanmış olması nedeniyle edebiyatın kurgusal tarafından ayrılmaktadır. Halid Ziya, edebiyatın bazı türlerinde olduğu gibi anı türünde de çağdaşları arasında önde gelmektedir.

Biz *Aşk-ı Memnu*'nun önemini, yazarının edebî yönünü ve Türk yazınına kazandırdıklarını tartışmasız kabul ediyoruz. Ancak yazarın insan yönü ile tanışmak, anılarını okumakla mümkün olmaktadır. Anıları okumak, çocuk Halid Ziya'dan genç Halid Ziya'ya, yetişkin Halid Ziya'dan yaşlı Halid Ziya'ya uzanan bir devri onunla beraber yaşamak demektir.

*Kırk Yıl*1, okuyan kişi bireyden topluma uzanan bir hayatın serüvenini paylaşır. Bireyle birlikte topluma doğru edebî ve sosyal boyutları olan bir yolculuğa çıkar. Yolculuk, *Saray ve Ötesi*'nde toplumdaki devlete ve siyasal yapılara doğru sürer. Böylece devletin en ücra köşelerinden (örn. müstahdemler odası), saraya kadar bilmediğimiz bir dünyayı keşfederiz. *Bir Acı Hikâye*'de ise acılı bir babanın hüznüne tanık oluruz.

Hatıraların dil, edebiyat, sanat ve tarih açısından değeri tartışılmaz. Yazarın tarafsız ve nesnel olmaya çalışan tutumu, ölçülü ve objektif bakış açısı, kişilere ve olaylara polemikten uzak yaklaşımı bu anıları, kuşkusuz daha değerli ve anlamlı kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anı, tarih, edebiyat, Servet-i Fünun, *Kırk Yıl*, *Saray ve Ötesi*.

AN EVALUATION ON HALİD ZİYA UŞAKLIGİL'S MEMOIRS IN THE CONTEXT OF A CURRENT APPROACH

Abstract: *The memoir is distinguished from the fictional part of literature due to be experienced as a genre of literature. Halid Ziya is a preeminent writer among his contemporaries in the genre of memoir as well as the other genres of literature.*

We certainly accept the importance of Aşk-ı Memnu, the writer's literary aspect and his contributions to the Turkish literature. However, the meeting with the human aspect of the writer, is possible by reading to his memoirs. The reading to the memoirs, means living together with him an era ranging from child Halid Ziya to young Halid Ziya, from mature Halid Ziya to old Halid Ziya.

One who reads "Kırk Yıl", shares an adventure of the life reaching from the individual to society and takes a journey that has literary and social dimension, towards society together with the individual. The journey continues from society to the state and the political structure in "Saray ve Ötesi". In this way, we

* Dr., Boğaziçi Üniversitesi Emekli Öğretim Görevlisi.

discover a world what we don't know, from the remotest corners of the state (for example, janitors room) to the Palace. We witness the sadness of a mournful father in "Bir Acı Hikaye".

The worth of the memoir is indisputable in terms of language, literature, art and history. The writer's attitude that tries to be impartial and objective, his moderate and objective viewpoint, his approach that looks at characters and events away from polemics, make these memoirs more worthy and meaningful.

Keywords : *The memoir, history, literature, Servet-i Fünun, Kırk Yıl, Saray ve Ötesi.*

NEDEN ANI?

Anı, bir edebiyat türü olmakla birlikte tarih bilimi ile doğrudan ilintilidir. Anı türü ile tarih bilimi arasında bir taraftan oldukça yakın, diğer taraftan dolaylı bir bağ olduğu görülür.

Bir anı kitabı elbette ki tarih kitabı değildir. Anılar kişisel, tarih ise toplumsaldır. Tarihte bireyler, bireysellikleri ile değil, toplumsallıkları ile veya topluma verdikleri yönlerle, dönemlerine bıraktıkları izlerle birlikte anılır. Tarihte bireylerden çok bireylerin yön verdiği olay ve sonuçlar ön plandadır. Tarih belgeye dayanır.

Anıların dayanağı hafıza ve yaşanmışlıklardır. Bu açılardan bir tarihçi ile bir edebiyatçının anılara bakışı farklı olacaktır. En temel fark, tarihçinin "*Hafıza-i beşer nisyan ile maluldür.*" gerçeğinden hareket etmesi ve anılarda anlatılanları başka kaynaklardan doğrulama ihtiyacıdır. Kuşkusuz aynı endişe edebiyat araştırmacısı için de geçerlidir.

Anılar bir bakıma uzak veya yakın geçmişi anlattığı için tarih de sayılabilir. Ancak anılar öznedir. Tarihî olaylar içinde küçük bir ayrıntı olan ben'i ve ben'in çevresinde gelişenleri ya da büyük toplumsal olaylara doğrudan katılımı olmayan ben'i anlatır. Belki de anı-tarih ilişkisi içindeki yakın veya bir o kadar da uzak gibi görünen bağlantı budur.

Tarih ve anı arasındaki ilişkinin boyutları biraz da yazan ve okuyan taraftan belirlenir. Yazanın tercihleri ve okuyucunun yorumları bu ilişkiyi yakınlık/uzaklık, öznellik/nesnellik, toplumsallık/bireysellik, bilimsellik/duygusallık vb. açılardan daha net kılar. Ancak anı ile tarihi bir ayrıma tâbi tutmaya çalışmak ne kadar doğru olursa, anı eşittir tarih diyerek ikisini ortak bir kaba koymak aynı derecede yanlış olacaktır.¹

Bizde ayrı bir edebî tür olarak değerlendirilen anı veya hatırat örnekleri azdır. Buna toplumsal belleğimizin zayıflığından, kayıt tutma disiplinsizliği ya da geleneksizliğimizden, geçmiş devirlerin muhafazakâr tutumlarına kadar birçok neden sıralanabilir. Yani kişiye ait yaşanmışlıkların başkaları ile uzun uzadıya paylaşılması, kamuya anlatılması eski terbiyeye uygun düşmez. Böyle nedenlerden dolayı birey ve toplum hayatına ilişkin pek çok ayrıntı tarihin derinliklerinde gömülüp kalmıştır.

Bizler çağımızın bize sunduğu imkânlar nedeniyle birçok olgunun farkında ve bilincindeyiz. Bugün yaşadıklarımızın yarınlarımıza aktarılmasının önemi kavramış durumdayız. Yaşantıların yarınlarımıza aktarılması, toplumsal bilinç oluşumuna muhakkak bir katkı sağlayacaktır. Toplum kendinden öncekilerin tecrübelerinden yararlanmalıdır ve ders çıkarmalıdır. İşte anı veya hatırat bu noktada bir anlam ve değer kazanıyor. Bugün anı yayını sayısındaki artış ve daha çok kişinin anı yazmaya yönelmesinin ardında yatan sebepler de bunlardır. Okuyucu da toplumdaki önemli kişilerin bilinmeyen yönlerini yani 'insan yanlarını' öğrenme merakı içindedir.

Bizim toplumsal olarak yaşadıklarımızın bilimsel olarak yarınlarımıza aktarılması tarihin görevidir. Tarih bilimi geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurarak dünün yarına ışık tutmasına yardım eder. Bugünden yarını öngörmeyi sağlar.²

Anı yazmak ise bir bakıma kendini ortaya koymaktır. Bir anı yazarı her şeyden önce ve her şeyin üstünde kendidir. Geçmişte yaşadıklarını önce hatırlar, sonra yakın bir dostuyla yani okuyucuyla hatırladıklarını veya hatırlamak istediklerini paylaşır. Hatırlananlar yaşayan tarafından yazılmıştır ve hayatın tüm alanını kapsamadığı için otobiyografi değildir. Sadece belli dönemleri veya olayları içerir. Bir başka deyiş ile seçilmiştir. Yazar, anı içeriğini, okuyucuya vermek istediği mesaja ve yaratmak istediği etkiye göre belirleyip şekillendirebilir. Otobiyografi yazarı ise hayatının tümünü anlatma kaygısı nedeniyle tutarlılığı sağlama durumundadır. Oysa anı yazarının bu tür bir sıkı denetime ihtiyacı yoktur. Yazar hatıralarını tüm hayatı kapsayacak biçimde, bir kronoloji içinde genişletirse otobiyografiye ulaşır. Fakat anılar nesnel bilgilerden ziyade yazarın belleğine işlemiş olaylardan oluşur. Bu nedenle de canlılığını yitirmemiştir. Tarihi yeniden yaşayamayız ama yaşadıklarımızı hatırlar ve kayda geçiririz. Bu sırada fotoğraflar, dönemin tanıkları ile görüşmeler bize yardımcı olur. Yazar-ken âdeta yeniden yaşarız.

Kişi neden anılarını yazar? Bunun birinci sebebi 'yazma eyleminin' bir ihtiyaç olmasıdır. İnsan yazıyla vardır ve yazdıkları ile kalıcıdır. Anı yazma eylemini en basit olarak bu biçimde anlamlandırabiliriz. Sonraki onlarca sebebi bulmak daha kolaydır.

Şöyle ki:

Hayat deneyimlerini kalıcı kılma ve aktarma ihtiyacı,

Örnek oluşturma ve yarar sağlama arzusu,

Bilinmeyen gerçekleri açığa çıkarma, tarihe belge hazırlama çabası,

Kişisel deneyim ve gözlemlere dayanan ayrıntılarla tarihe yön verme isteği,

İbret göstererek ders çıkarma ve ders çıkartılmasına vesile olma beklentisi,

Eski ve güzel günlere dönme, zihinsel yolla o anları yeniden yaşama özlemi.

Anılar kişilerin hafızalarında canlılığını korur, yazıya geçirilirse toplumun belleğinin oluşmasına katkı sağlar. Son dönemlerde örneklerine rastladığımız sözlü tarih çalışmaları bunun bir kanıtıdır. Aslında sözlü tarih çalışmaları ile anılar arasında yakın bir bağ vardır. Sözlü tarihte tarihinin yaptığı da bir bakıma anı derlemektir. Tarihçi, bu iş için belirli yöntemler kullanır. Sorduğu sorularla ve çağrışımlarla anıları hafızanın derinliklerinden çıkarmaya çalışır. Anı yazarı ise daha denetimlidir ve okuyucuyu, manzarasının sınırlarını kendi belirlediği bir pencereden baktırır.³

İlhan Berk *Uzun Bir Adam* (Kendim Üstüne bir Kalem Denemesi) adlı yazantı kitabında Montaigne'in; "*Her insanda insanlığın bütün hâlleri vardır.*" sözünden hareketle şöyle der:

"Yazdıklarımın bana benzemesini, beni ortaya koymasını istedim. Bu insanlara, doğaya, acılara, sevinçlere, kısaca yeryüzüne bakarken de böyle olmalı: Ben vurmali, ben çıkarmalıyım. (...) Bu dünyada yaşadığımın bilinmesini istemektir bu. Yaşam olayına sahip çıkmak... Yazmak, bu anlamda, önce kendimi, sonra da yeryüzünü var etmektir. (...) Bir karınca geçiyorsa, bir karınca geçiyor diyorum. (...) Sonra da bütün bunlar yaşadıklarımın ta'nıklık etsin diye kaleme sarılıyorum. (...) yazdıklarım bana benzesin, bana ters düşmesin, beni ortaya koysun diyorum."⁴

Kitabın sonunda da; "*Böyle görüyorum işte kendimi, bir yazıya vurmuş, bir yazı olmuş beni.*"⁵ der İlhan Berk.

Bir anı okuyucusu, yakın ve uzak geçmiş ile canlı bağlantılar kurmak isteyen kişidir. 'Yazıya vurmuş ve bir yazı olmuş' ben'i görmek arzusu vardır okuyucuda. Ben ile yola çıkarak bize ulaşırız. Biz artık sadece karıncanın geçtiğini okumaz, karıncanın ilerlediği yolu, zamanı, iklimi, diğer karıncaları da gözlemlemeye başlarız. Çünkü herhangi bir hayat öyküsü ister istemez yaşanan dönemin birçok özelliğine dair ipuçları içerir.

ANILARA GÜNCEL YAKLAŞIM

Güncel yaklaşımın temelinde eski devirlere ait anıları bugünün okuyucusu için anlaşılır kılmaya kaygısı vardır. Bu nedenle yazılanlara hem eski kelimeler, hem de isimler ve olaylar açısından çok dikkatli yaklaşmak gerekir. Neye göre veya kime göre anlaşılır olmak? Genç kuşaklar ile yakın temas, bir dereceye kadar belirleyicidir. Ancak bu noktada da çok dikkat etmek ve güncellenen kitabı bir 'sözlük' durumuna getirmemek gerekir. Anılar güncellenirken metin içinde parantez kullanılması artık pek çok yayıncı tarafından benimsenmiştir. Örneğin Halid Ziya Uşaklıgil'in anıları da güncellenirken köşeli parantez kullanılmıştır. Bugünün okuyucusu örneğin elli yıl önce yayım-

lanmış bir anı metnini yazarın özgün dilinden okumalı, ama okuduğunu da anlamalıdır.

Kuşkusuz bir anı metninin sadece kelimeleri değil cümle yapısı, ifade biçimi, imla ve noktalama açısından da güncellenmesi zorunludur. Burada yazarın özgün ifadesini değiştirir olma kaygısı, dipnotlarla giderilebilir.

Güncellenen bir anı kitabında, dipnotların daha esaslı işlevi vardır. Metinde bahsi geçen herhangi bir olay, şahıs, mekân vb. olgular günümüz okuyucusu için anlaşılır kılınmalıdır. Zaman içinde kullanımdan kalkmış eşya, giysi, yer adları, makamlar, rütbelere, yapılar, kurumlar, hep açıklanmaya muhtaçtır. Bir anı güncelleyicisi, anlatılanları tarihsel kaynaklara bakarak değerlendirmeli, bugünün okuyucusunu aydınlatmalıdır. Bu yöntem, anı yazarının hafıza yanlılığı ihtimalini, öznel bakış açısından kaynaklanabilecek sorunları ortadan kaldıracaktır.

Güncellemek, teknoloji yardımıyla bugünün ihtiyaçlarını karşılamak demektir. Şu hâlde güncellenen eserlerin, hele de bu eserler kurgusal değil de yaşanmışsa, olmazsa olmazı indekstir. Eski baskı kitaplarda pek sık rastlamadığımız içerik indeksi, güncelleme çalışmalarının önemli bir boyutudur. Dizin, birçok devri, şahsı, olayı içeren ve sistemli olmayan hatırlamalardan oluşan kitaplar için âdeta belkemiği durumundadır. Köşeli parantez ve dipnotlara ihtiyaç duymayan profesyonel bir araştırmacı için dizinin önemi tartışılmaz. Neyse ki, günümüzde yayımlanan anılarda bu önemli nokta ihmal edilmemektedir. *Kırk Yıl, Saray ve Ötesi, Bir Acı Hikâye* gibi geniş kapsamlı eserleri indeksiz düşünmek mümkün değildir.

BİR SERVET-İ FÜNUNCU, BİR ANI YAZARI

Anı, bir edebiyat türü olmakla birlikte gerçekliği nedeniyle edebiyatın kurgusal tarafından ayrılmaktadır.

Edebiyat tarihimizde *Aşk-ı Memnu*'nun önemi, yazarının edebî yönü ve edebiyata kazandırdıkları tartışmasız kabul edilmektedir. Ancak yazarın insan yönü ile tanışmak anılarını okumakla mümkün olmaktadır. Anıları okumak, çocuk Halid Ziya'dan genç Halid Ziya'ya, yetişkin Halid Ziya'dan yaşlı Halid Ziya'ya uzanan bir devri, onunla beraber yaşamak demektir. Kimi zaman ona yakınlaşmak, hatta onunla neredeyse konuşarak dertleşmek, tanıklık ettiği dönemleri ve olayları gözlemlemek demektir.

Kırk Yıl okuyucusu bireyden topluma uzanan bir hayatın serüvenini paylaşır. Bireyle birlikte topluma doğru edebî ve sosyal boyutları olan bir yolculuğa çıkar. Yolculuk, *Saray ve Ötesi*'nde toplumdan devlete ve siyasal yapılara doğru sürer. Devletin müstahdemler odası gibi en ücra köşesinden tepe noktası olan saraya kadar bilmediğimiz bir dünyayı keşfederiz. *Bir Acı*

Hikâye' de ise evlat acısını ta içimizde duyarız, gözyaşlarımız yazarınkilerle karışır.

Halid Ziya öncelikle bir Servet-i Fünun edebiyatçısıdır. Gerek dil ve üslûp özellikleri, tanım ve tasvirleri, gerekse değindiği konu ve olaylar açısından bu belirgindir. Servet-i Fünun devrinin kapanmasından, ülkede büyük değişimler ve dönüşümler yaşanmasından çok sonra kaleme aldığı anılarında bu bas-kın özelliğini açık bir şekilde görürüz.

Yazarımız edebiyatın birçok türünde olduğu gibi anı yazmada da çağdaşları arasında önde gelmektedir. Kuşkusuz roman ve hikâyelerinde kişisel hayatına ve geçmişine ait izler boldur. Gezi yazılarını da hatırat-günlük çerçevesinde değerlendirebiliriz. Bu anlamda bilinen ilk yazısı "Hatırat Arasından: Kemal ve Oğlu" ismiyle 1908 yılında *Musavver Muhi't*'te yayımlanmıştır.⁶

Halid Ziya Uşaklıgil'in anılarının ilk kısmını içeren *Kırk Yıl* 1936 yılında beş cilt olarak basılmıştır. Yazarın çocukluğundan itibaren 1909 yılına kadar geçen bir süreyi kapsar. Burada 1800'lerin son dönemlerindeki Türkiye'yi küçük Halid'in gözünden görür, ülkenin siyasî havasını soluruz. *Kırk Yıl*'in ilerleyen bölümleri, Abdülhamid devrinin İzmir ve İstanbul'undaki sanat ve edebiyat hayatına dair pek çok ipucu içermektedir.

İkinci anı grubu *Saray ve Ötesi*, 1940-41 yıllarında üç cilt olarak basılmıştır. Uşaklıgil, 31 Mart sonrası tahta çıkan Sultan Reşat'ın sarayında bakanlık düzeyinde bir görev olan mabeyin başkâtipliğine getirilir. 1912'de Halâskar Zabitân hareketinin etkili olduğu sıralarda bu görevinden ayrılır. I. Dünya Savaşı'nın çıktığı döneme kadar, dış gezilerini de içeren anıları buradadır.

Son anı grubu ise gibi *Bir Acı Hikâye'*dir.⁷ Çoğu kaynaklar, yazarın anılarını bu üç grupta sınırlı tutarken Ömer Faruk Huyugüzel 1950'de basılan ve yeni basımı Özgür Yayınları tarafından gerçekleştirilen *İzmir Hikâyeleri*'ni hikâyehatırat karışımı olarak değerlendiriyor.⁸ Yetişkin oğlunun hazin ölümü nedeniyle büyük acılar yaşadığı yıllarda çocukluğunun ve gençliğinin İzmir'ine yönelerek *Kırk Yıl*'da anlatmadığı akraba ve konak çevresindeki kişileri tasvir eder. Güzel İhsan, Civelek Ziver, Abdi ile Karanfil, Deli Fato ve Şimşek Ali karakterleri, dönemin sosyal hayatının çeşitli yönlerini yansıtan tiplerdir.⁹

Servet-i Fünuncular içinde edebiyat ve siyaset mücadelelerini gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla anılarını yazanlar olmuştur. Bu kuşağı, yaşadıkları devrin ağır baskıcı ortamı içinde değerlendirmek gerekir. Bu dönemin aydınları sansür ve diğer nedenlerle siyasî ve sosyal konulara eğilememiş, halkın sorunları üzerinde görüş belirtememiştir. Bu etkenler onları edebiyatta derinleşmeye, bireyselleşmeye, kişisel duyguları, acı ve kaygıları ifade etmeye, tabiata yönelerek ayrıntılı tasvirler yapmaya sevk etmiştir. Toplumun gerçeğinden uzak kalma zorunluluğu içindeki bir yazar, ancak bambaşka dünya-

larda kendini ifade edebilmiştir. Buna rağmen toplumdaki ve halktan kopuk olma, anlaşılabilen dil ve üslûp, Fransız edebiyatına aşırı bağlılık, halk hayatına genel ilgisizlik gibi suçlamalarla karşılaşmışlardır. Sonradan gelişen ulusçu akım ise onları 'gayr-i millî' olmakla yargılamıştır.

Tipik bir Servet-i Fünuncu olan Uşaklıgil'in üslûbu, tanım ve tasvirlerindeki ayrıntılar, uzun ve iç içe geçmiş cümleler, anılarını renkli ve değerli kılmaktadır. Yazar okuyucuyu olayların canlı bir gözlemcisi gibi âdeta olayların içine dâhil eder. Okuyan ya bir ressamın fırçasından çıkmış bir tabloya bakar ya tarihin kenarda kalmış şahsiyetleri ile âdeta konuşur.¹⁰

Bugün Halid Ziya sayesinde tarihte önemli birçok kişi hakkında siyasî tarih kitaplarında bulamayacağımız bilgilere ulaşıyoruz. Örneğin Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki Fırkası'ndaki yeri ve önemini bilen okuyucu, aynı Ahmet Rıza'nın beşerî özellikleri ile de tanışmakta ve bunlardan ibret çıkarabilmektedir.

Ahmet Rıza, önemli bir yemekte sofradaki küçük bir eksik nedeniyle protokol kurallarını göz ardı ederek yersiz eleştirilerde bulunabilmektedir. Sultan Reşat'ın saçını ve sakalını boyamasının yakışık almadığını ifade etmekle kalmaz, bu konuda Sultan'ın ikaz edilmesi gerektiğini dahi söyler.¹¹ Halid Ziya'yı çok sigara içerek parmaklarını sararttığı için ayıplar, bir başkâtime bu sararmış parmaklarla padişaha evrak sunmasının yakışık almayaacağı uyarısında bulunur. Belki de bu türden fevri davranışları nedeniyle Padişah giderek onunla mesafeli olmaya başlamıştır.¹² Bu ve bunun gibi örnekler çoğaltılabilir.

Saray ve Ötesi, bir döneme ışık tutması bakımından çok değerli bir eserdir. Devrin önemli kişilerini siyaset dışı pencereden âdeta bir resim gibi görebiliriz. Örneğin Sarıkaşım hezimetinin siyasî ve tarihî sonuçlarını yazan kitaplarında Enver Paşa'nın mahcup, içe dönük, konuşurken yanakları kızaran bir genç olduğunu öğrenmek mümkün değildir. Naciye Sultan ile Enver'in düğün hazırlıklarının devleti nasıl meşgul ettiğini, Hanım Sultan'ın çeyizindeki tamamı inci ile işlenmiş yorganın hazineye maliyetini de bulamayız.¹³

Halid Ziya, insandaki rütbe, makam ve iktidar arzusunun sınırsızlığını vurgularken böyle arzuların pençesindeki kişilerin gülünç, bir o kadar da acıklı hâllerini de mükemmel bir biçimde sahneye koyar. Artık okuyucunun bu oyundaki ibret mesajını çıkarmaması mümkün değildir. Bir örnek olarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya sadarete atandığı müjdesini veren heyetteki Uşaklıgil'in gölgesine gizlenerek o anlara tanıklık edebiliriz:

"Şu dakikada birden bir ziya huzmesi isabetiyle can bulmuş bir levha vuzuhuyla cereyan eden hâli görüyorum: İhtiyar müşir odamda, iki pencere arasındaki kanepede oturuyordu; biz ikimiz, karşısında ayakta, irade tebliğ edecek vazife sahiplerine mahsus resmî

bir vaziyette idik. Böyle zamanlarda lisanına fazla tutukluk gelen başmabeynci¹⁴ tane tane söyledi: -Şevketpenah Efendimiz Said Paşa'nın istifası üzerine inhilâl eden sadareti uhde-i fahimânenize tevcih buyuruyorlar; dedi.

O, gözlüklerinin altında bulanık gözlerle, sanki bir rüyada mübeşşir bir melek tarafından verilen umulmamış bir müjde işitiyor zannolundu, ve 'gözlerimi açarsam bu güzel rüya siliniverecek!' korkusuyla bir saniye durduktan sonra oldukça zor bulunmuş bir kuvvet hamlesiyle ayağa kalktı; dizleri, elleri titriyordu. Kesik, kesik, boğuk bir sesle: -Hikmet-i Rab-baniye dedi; demek bu gün için nasip imiş!..

Bütün asker hayatı şerefle, muhteremiyetle, meratibin en yükseğine vasil olmakla kalmayarak hezimetle bitmiş bir harpte gazi unvanı da ismine izafe edilerek daima öyle yad edilen, bu gün azim bir servet ve sâman ile beraber âyan riyaseti kabilinden en yüksek bir makamı işgal eden bu zat, anlaşıldı ki bütün hayatında, kendisine teveccüh eden ikbal şaşaasını kâfi bulmamış, sadaret makamının şaşaasıyla göğsünü parlatmak emeline karşı titremiş durmuştu. İşte şu dakikada o emelin nihayet tahakkukuna şahit olunca gene onun heyecanyla titriyordu.

Bu anda ne hissettim, bunu nasıl tasvir etmelidir? Öyle zannettim ki sadaret denilen şeyin bütün şatafatlı, sırmalı, yaldızlı elbisesi, göğsünü dolduran altın, gümüş, murassa nişanlarıyla beraber, efsunkâr bir nefesle birden boşalıyor, içinde cisim olarak ne varsa bir rüzgâr dalgası ile uçup gidiyor ve o müdebdet elbise boş kalıvererek, kof bir kalıp şeklinde yerlere çöküyor.

Sâde sadaret değil, nazarımda bütün resmî cihanın ikballeri ve artık sona yaklaştığında şüphe etmek mümkün olmayan Mabeyni Hümayunu Cenabı Mülûkâne başkitabeti de beraber işte böylece hep birer kof kalıp hâlinde boşalıp yere serilivermiş oluyordu."¹⁵

HALİD ZİYA'NIN ANILARININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi Halid Ziya'nın anılarının en temel özelliği üslûbundaki içtenlik ve yalınlıktır. Okuyucu sanki bizzat Dolmabahçe Sarayı'nın rutubet kokan havasını solur, gıcırdayan zeminleri üzerinde terdirgin adımlarla dolaşır, aralık kapıların ardındaki meraklı ve telaşlı kadınların kıpırtılarını hisseder. At binme alışkanlığı olmayan yaşlı devlet adamlarının, sadaret alayında at üzerindeki bunalmış durumlarını gülererek izler. 31 Mart sonrası kasvet bulutuna gömülerek idamları imzalama zorluğunu yaşayan Sultan'ın yanı başında korku ve endişe ile hıçkırıklara boğulur.

Yazarın en dikkati çekici yönlerinden biri, eski terbiye ile bütünleşmiş efendi kimliğinin anılarına yansımıdır. Bugün artık sıradan ve normal bir aktarmış gibi gördüğümüz başkalarının olumsuzluklarından söz etme olgusunu, daha açık bir ifadeyle dedikoduyu, Halid Ziya'da göremeyiz. Olumsuz, hatta ciddi anlamda can sıkıcı bir olayı anlatırken kişi adı vermez. Fenalığı yapan kişiden ziyade fenalığın içeriğini ön plana çıkarır. "*Edebiyatımızın meşhur bir kadının edibinin intihal*" yaptığını anılarda okuruz ama adını görmeyiz. *Sefile* tefrikasını ve yazarının ismini karalayan bir kişi, kıskançlığı o kadar ileriye götürür ki, kendisine tuzak kurup rakıyı su gibi içmesine ve ciddi şekilde zarar gör-

mesine yol açar. Bu, yazarın başarılarını kıskanan ve ismini asla öğrenemeyeceğimiz biridir. Bu örnekleri çoğaltabiliriz.

Öte yandan tarih ve edebiyat için önemli simalar, örneğin Abdülhamid, Enver Paşa, Vahdettin, Damat Ferid gibi kişilikler eleştirilmiştir. Muallim Naci'ye yönelik eleştirileri devrin edebî görüş ayrılıklarını yansıtmaması bakımından çok anlamlıdır. Aslında bu, isim vererek yaptığı ender eleştirilerdendir.

Yazarımız gerçekçidir, tevazu sahibidir. Örneğin Meşrutiyet sarayının modernleşmesini anlatırken yeniliklere vurgu yapar; ama bu işlerdeki öncülüğünden, etkisinden neredeyse bahsetmez. Beşerî zaafalarını gizlemez. Hataları ile eğlenecek, hatta okuyucuyu güldürecek kadar olgundur. Kusurlarını, yanlışlarını kabul eder. İstemeden birini incittiğinde onun gönlünü almaya çalışır. Kin duygusu yoktur. Çocukluk dönemine ait intikam örnekleri ise saf ve sevimlidir.

En önemli özelliği yaşadığı devirlerin aşırı politik ortamına rağmen herhangi bir siyasî bağımlılığının olmamasıdır. İttihat ve Terakki'ye, sıradan bir hayır kurumuna girer gibi, 1908'de kaydolmuştur. Üstelik Cemiyet'e kaydolma aşamalarını "müsamere"¹⁶ olarak belirtir ve inceden eleştirir. Bu aşamadan sonra dahi hiçbir zaman bilinen anlamda bir "İttihatçı" olmamıştır. İttihatçılığın siyasî yönüne değil, Batıcı ve çağdaş yönüne uygun bir simadır. Zaten her koşulda sanatçı kişiliği, münevver, müeddep, muasır Osmanlı efendisi kimliği ağır basar.

Halid Ziya'nın anılarını güncel yaklaşımla değerlendirirken belki ona dönük birtakım eleştirilerde bulunabiliriz. Ancak sanatçı yönü ağır basan bir usmayı eleştirmek zordur. Bir edebiyatçı için keşke daha çok siyasetle ve siyasî olaylarla ilgili yazsaydı diyemeyiz. Tarihimizin birçok kırılma noktasını görmüş, çok önemli toplumsal değişimlere tanıklık etmiş, ancak hayatının son kırk yılına ilişkin sessiz kalmıştır. Bu süreçte eserlerini son kırk yıla göre 'güncelleme' geçirmiştir. Anılarındaki yer veya zaman ile ilgili hafıza yanlışlarını başka kaynaklardan doğrulamak elbette mümkündür. Yeni Zelanda'yı Seylan, Damat Ferid'i Vahdettin'in kayınbiraderi olarak vermesi ya da uzun cümlelerde çok ender de olsa karşılaştığımız dilbilgisi kusurları gibi.

Yazarımız politikadan uzak bir şahsiyettir. Gerçi yaşadığı devrin aşırı politik ortamı, hatıralarının siyasî izler içermesini önleyememiştir. Fakat Meşrutiyet'le birlikte siyasî göreve getirilmiş olmasına rağmen, son derece politika dışı bir kişilik olduğunu anlamak için gençlik devirlerine bakmak yeterlidir. İzmir'de, aynı çevrelerde yetiştiği arkadaşı avukat-yazar Tevfik Nevzat¹⁷ bu bakımdan uç bir örnektir. Tevfik Nevzat; Avrupa'ya kaçmış, sürgüne gönderilmiş ve ne yazık ki şüpheli biçimde ölmüştür. Yazarımız, yakın arkadaşının başına gelenleri anlatırken bile temkinlidir. Sultan'ın kolladığı bir kişi olmanın nimetlerinden yararlanmak yerine, bilinçli bir biçimde siyasetten uzak kal-

mayı seçmiştir. Çünkü Sultan Reşat onu Âyan Meclisine üye atamış, ancak o, katıldığı ilk toplantıdan hemen sonra istifa etmiştir.

Halid Ziya öncelikle bir edebiyatçıdır. Yeri geldikçe de tarih yazmak, tarihe yön vermek iddiasında olmadığını dile getirir.¹⁸ Fakat yaşantılar tarihe aitler ve bugün için önemli ipuçları içermektedir. Anıları okuyan kişi bu ipuçlarından tutarak tarihe ulaşır. Burada bazı örnekler vermek açıklayıcı olacaktır. Bir gezi dönüşünü anlatan yazar, aşağıdaki tablo ile Tefik Fikret'i âdeta karşımıza getiriyor:

"Nihayet ayrılmak saati geldi; Fikret, Rauf ve ben Hisar yalısına dönmeye mecburduk. Orada kalacak olanlar bizi deniz kenarına kadar indirdiler, bir sandala bindirdiler ve 'uğurlar olsun!..' dediler. Bu uğur temennisine ihtiyaç vardı. Hayatımda bu derece karanlık bir gece hatırlamıyorum. Sanki bilinmez bir yerden set set siyahlıklar inmiş ve birbirinin ardına kara perdeler gerilerek, değil etrafı, sandalın içinde birbirimizi bile görmeye imkân bırakmamıştı. Bir aralık sandal kendisini akıntıya salıverdi, böylece hatta küreklerin hizmetine bile pek lüzum kalmadan sürüklenip uzaklara doğru gidiyorduk, sonra sandalı Boğazın ancak alışkın kayıklarından bildikleri sulara sevk ederek Rumelihisarı'nı tutacaktık. Sandalın küreklerini ellerinde tutanlar emindiler, onların yalnız soludukları işitiliyordu; bizim nefesimiz bile duyulmuyor, gölgelerimiz bile anlaşılıyordu. Birdenbire ta yanı başımızda bir hışırtı işittik, suların kaynaşması arasında sanki her şeyi örtüp bütün duyulan seslerin üstünde uçan bir hışırtı ki sert bir kumaşın bir saniye içinde yırtılışını andırıyordu ve aynı saniyede ta sandalın hizasında karanlıklardan daha karanlık, bütün karalardan daha kara yüksek bir heyulâ, hızla, ancak mevcudiyeti fark edilebilen bir çabuklukla geçip, aktı gitti. Bu bir şilepti ve bizi ezip batırmasına ramak kalarak sandalı bir çalkantıya bırakıp kaybolup gitmişti.

İşte o zamana kadar bu yolculukta tek bir söz söylemeyen Fikret bunu müteakip: 'Ah! dedi; ne olurdu, bizi çiğneyip ezmiş, batırıp boğmuş olsaydı. Şu dakikada her şey silinmiş olurdu, dünya bize karşı, biz dünyaya karşı... Ne o, ne de biz hiç kaybetmiş olamazdık. Bilâkis!..' Onun bu sözü karanlıkların içinden ve ölümün yanı başından uyanmış bir feryattı ki kendisini ne kadar oyalarsa oyalasın asıl benliğinin derinliklerine sinen kara duygudan kopup geliyordu. Onu, sonunda ölüme kadar sürükleyip kemiren, bu güçlü zoru vücudu bir küçük çocuğun dokunmasıyla devrilecek kadar takatten düşürerek alıp götüren de bu asla susmayan duygu oldu."¹⁹

Üstat Ekrem'den bahsederken de konuşmasının yazısına benzediğini *"temkinle, güzel ve nakiseden ârî, eşkâli araya araya, kullanılacak tabirleri, cümlesine verilecek cereyanları tarta tarta, ağır ağır, yazılacak olsa nefis bir sayfa vücuda gelecek bir surette"* olduğunu belirtiyor. Rezaizâde Ekrem'i ve Nijad'ın acısını Halid Ziya'nın gözünden görmek, ayrı bir değer taşımaktadır:

"Coşkun, taşkın olduğuna tesadüf etmedim; belliydi ki onun fıtratı kasırgalara kapılsa bile asude mişvarini kaybedemezdi.

Bütün hayatı nefis ve nezih şeylerin taharrisıyla geçmişti. İstinye yalısında resim yaparak; piyanosunda başka kimsede duymadığım bir sanatla, bir rikkatle şarkılar çalarak vakit geçirir, ne zaman güzel şeyler görmek, tabiatın menazırında şiirlerine ilham almak isterse Kalender'de, Göksu'da, Kanlıca koyunda sandal seyranı yapar ve bu zamanlarda mut-

laka sanihatına hâkim olacak bir perinin teshir kuvveti altında bulunurdu. Baharlarını Büyüka'da Karanfil Sokağı'nın küçük evinde geçirirdi ve bu zamanlarda o, evinden ziyade adanın tenha yollarında, tepelerinde, çamların arasında saatlerle dolaşırdı.

Dolaşmak onun başlıca mutadıydı. Onun da hususî hayatında buhranlar zuhûr edince, hele bütün mevcudiyeti bir daha muvazenesini bulamayacak kadar şiddetli bir matem sarsıntısına hedef olunca, bu dolaşmak ihtiyacını Tünel meydanından Şişli'nin son hududuna kadar uzun bir cevalângâhta tatmin ederdi.

O matem oğlu Nijat'ın vefatı oldu. Oğlu demek kâfi değil, Nijat onun hayatta yegâne gayesi, bütün emellerinin, hülyalarının bir zübdesiydi; olanca mevcudiyeti onunla dolu idi ve onu kaybedince birdenbire sanki hüviyeti, havası boşalırvermiş bir balona benzemişti.

Tesliyetini Nijat'ın yazılarında, mersiyelerinde yaşatmakla arardı ve Nijat'ı kaybetmekle Türk Edebiyatına hiçbir zaman kıymetini kaybetmeyecek olan bediaları vermiş oldu.

Bir gün, bizi, Fikret'le beni, Büyüka'da'ya evine davet etti; bunları bize okumak istemişti.

Bugünün hatırası, yaşayan bir levha şeklinde gözlerimin önündedir. Eve girince sağ tarafta, küçük odada idik. O masanın başında, Fikret yan tarafta, ben karşısında idik; o, sakin, fakat derin bir acıyla dolu, sanki siyah bir bulut içinde mağmum, muzmahil okuma başladı. Bu yazılarda, o mersiyelerde öyle bir samimî teessür, öyle inleyip sızlayan, coşup haykıran bir matem, bizi yavaş yavaş sararak nihayet müthiş bir heyecan içine atan öyle bir feryat vardı ki evvelâ Fikret kollarını, ellerini büküp eğen ihtilâçlar içinde kendisini sallıverdi; sonra ben, bu oğlunun ölümüne ağlayan babanın karşısında kendisinin de türlü acıları kanayan bir baba sıfatıyla o matemle müstevli oldum; hıçkırma hıçkırma, hüngür hüngür ağladık. Bugün müthiş bir matem günü idi.

Onun Nijat'la nasıl uğraştığına, hakikaten hayret verecek bir sanat kabiliyetiyle inkişafa başlayan gençliğinin içinde affetmeyen bir hastalıktan onu kurtarmak için nasıl çırpındığına vâkıf olanlar, biçare çocuğun zayiinden sonra artık bu babanın çökmüş bir adam olacağına hükmetmişlerdi ve öyle oldu.

Ondan sonra üstadın hayatında intizam bozuldu; nasıl intizam mümkün olabilirdi ki kendisi artık tamamıyla perişandı.

İstinye'yi satmıştı, artık adaya gitmiyordu, daha evvelden Firuzağa'da aldığı iki küçük evi birbirine ekleyerek burada nefsinin âdeti zindana mahkûm bir hayata soktu, bir aralık eski 'Vakit' sahibi Filip'in Büyükdere sırtında malikânesini aldı, yazları oraya çekildi.

Ercüment'in²⁰ pek sevimli, pek liyakatli, belki Nijat kadar güzide kabiliyetlerle zengin bir genç olarak yetişmesine âdeti lâkaydane bakıyordu; yalnız ona değil her şeye lâkaytti.

Bir aralık, Meşrutiyet ilân edilince, o da bu lâkaydîden sıyrılır, o da herkesle beraber tahakkuk etmiş zannolunan bir rüyanın mestfisine kapılır gibi oldu."²¹

Halid Ziya Uşaklıgil, anıları ile bizi bugün nispeten yabancı olduğumuz bir dünyanın içine sürüklüyor. Hatıraların dil, tarih, sanat ve edebiyat açısından değeri, yazarın tarafsız, ölçülü, nesnel olmaya çalışan tutumu ve samimiyeti ile daha da artıyor. Bugün birçok yayınevi kütüphane raflarında kalmış, kopyası tükenen, yalnızca araştırmacıların ve akademisyenlerin başvurduğu eski eserleri yeniden yayımlamaya devam etmektedir. Bu eserlerin orijinal bi-

çimiyle dahi günümüz okuyucusuna ulaştırılması, önemli bir kültür hizmetidir. Güncelleme çalışmalarında ilk amaç, eserin orijinalliğinin korunması, yazarın özgün ifadelerine ilişilmemesi olmalıdır. Ancak yeni nesil okuyucuyu gözetecek yöntemlere de ihtiyaç vardır. Yeniden basımlarda dil, edebî ve siyasî içerik, bilimsel ve akademik bir yaklaşımla güncellenmelidir.

DİPNOTLAR

- 1 Erol Köroğlu, "Edebiyatla Tarihin Flörtü", *Milliyet Sanat*, Haziran 2006, s. 84-87.
- 2 İlhan Tekeli, "Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor?", *Toplumsal Tarih*, S. 95, Kasım 2001, s. 13-20.
- 3 Sözlü tarih çalışmaları ile ilgili bk. Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- 4 İlhan Berk *Uzun Bir Adam, Yaşantı (Kendim Üstüne Bir Kalem Denemesi)*, YKY, İstanbul, 1997, s. 7-8.
- 5 *Age.*, s. 99.
- 6 Nakleden Ömer Faruk Huyugüzel, *Halid Ziya Uşaklıgil'in Hayatı Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995, s.73, dn. 2.
- 7 Yeni basımı Rahim Tarım tarafından hazırlanmaktadır.
- 8 Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri*, Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2004, s. 32.
- 9 Halid Ziya Uşaklıgil, *İzmir Hikâyeleri*, (hzl. Ferhat Aslan), Özgür Yayınları, İstanbul, 2005.
- 10 Bk. Nur Özmel Akın, "Halid Ziya Uşaklıgil'in Çizdiği Portreler", *III. Güzelyurt Tarih Buluşması Sempozyumu Bildiriler* (Lefkoşa, 7-8 Nisan 2005), s. 89-112.
- 11 Bk. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yeniden düzenlenmiş 1. basım Özgür Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 113.
- 12 *Age.*, s. 292-295.
- 13 *Age.*, s. 241.
- 14 Bu kişi Lütfi Simavî'dir. Anıları çeşitli yayınevlerince basılmıştır. Bir örnek olarak bk. Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.
- 15 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 592-595.
- 16 "(...) Saif'ten sonra beni bir odaya soktular; burası fakir bir gezginci tiyatro sahnesi yahut bir mason locasının çocukça yapılmış bir taklidi gibiydi. Burasını tasvir edemeyeceğim, yalnız buraya girer girmez: 'Ne tuhaf!.. Buna neden lüzüm görülmüş?..' diye düşündüm ve itiraf ederim, bu gülünç tertibattan gelen bir tesirle asıl gayenin büyüklüğü mühim bir mikyasta çökmüş oldu. Sonra yüzü bir nikab, üstü başı siyah bir kisve ile örtülmüş, sesini değiştiren fakat ne kadar değiştirilmiş olsa gene Serezli, Manastırlı yahut Selanikli olduğu anlaşılabilir bir zat, belki bence pek tanınan bir zat, bana küçük bir nutuk irat etti. Bu sahne vazıma müteallik teferruatla o kadar meşguldüm ki söylenen şeyleri takip ettim mi bilmiyorum, fakat bunların esasını tahmin etmek zor değildi ve esasa zaten sadıktım. Bu rasime bir yeminle bitti." (Bk. *Kırk Yıl*, yeniden düzenlenmiş 1. basım, Özgür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 915-917.
- 17 Tevfik Nevzat (1865-1905) İzmir'in ilk Türk avukatıdır. Halid Ziya ve Bıçakçızâde İsmail Hakkı ile *Nevruz*'u kurdu. 1886'da *Hizmet*'i, 1895'te *Ahenk*'i yayımlamaya başladı. Siyasî görüşleri nedeniyle Adana'da sürgün ve hapislik yılları sırasında öldü. (Ziya Somar, *Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi: Tevfik Nevzat İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001).
- 18 Meşrutiyet öncesi ortamı anlatan satırları için bk. Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 868-869.
- 19 *Kırk Yıl*, s. 823-824.
- 20 Ercüment Ekrem Talu (1888-1956)'nın anıları için bk. *Geçmiş Zaman Olur Ki... (Anılar)*, (hzl. Alaattin Karaca), Hece Yayınları, Ankara, 2005, 296 s.
- 21 Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 803-805.

KAYNAKÇA

Akın, Nur Özmel, "Halid Ziya Uşaklıgil'in Çizdiği Portreler", *III. Güzelyurt Tarih Buluşması Sempozyumu Bildiriler* (Lefkoşa, 7-8 Nisan 2005), s. 89-112.

- Berk, İlhan Uzun, *Bir Adam, Yaşantı (Kendim Üstüne Bir Kalem Denemesi)*, YKY, İstanbul, 1997.
- Danacıoğlu, Esra, *Geçmişin İzleri Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *Halid Ziya Uşaklıgil'in Hayatı Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995.
-, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri*, Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2004.
- Köroğlu, Erol, "Edebiyatla Tarihin Flörtü", *Milliyet Sanat*, Haziran 2006, s. 84-87.
- Simavi, Lütfi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.
- Somar, Ziya, *Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi: Tevfik Nezzat İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.
- Tekeli, İlhan, "Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor?", *Toplumsal Tarih*, S. 95, Kasım 2001, s. 13-20.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *İzmir Hikâyeleri*, (hızl. Ferhat Aslan), Özgür Yayınları, İstanbul, 2005.
-, *Saray ve Ötesi*, (Yeniden düzenlenmiş 1. basım), Özgür Yayınevi, İstanbul, 2003.
-, *Kırk Yıl*, (Yeniden düzenlenmiş 1. basım), Özgür Yayınevi, İstanbul, 2008.